

EKONOMİDEKİ KUR BELİRSİZLİĞİ VE ŞOKLARININ İŞGÜCÜ PİYASASI ÜZERİNE ETKİSİ: 1989-2006 TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Sibel CENGİZ^(*)

Özet: Bu çalışmada, artan belirsizliğin rekabetçi olmayan işgücü piyasasında kayıt dışı istihdamı ve işsizliği nasıl etkilediği araştırılmıştır. Bu ilişki Türkiye’de 1989-2006 yılları için EKK yöntemi ile tahmin edilmiştir. Kur riskini modellemek için bu çalışmada ARCH ve kukla değişken yöntemi kullanılmıştır. Test sonucunda, kur riskindeki artışla işsizlik arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Daha da önemlisi Türkiye açısından kur riskinin zirveye ulaşarak krize dönüştüğü yıllarda kukla değişkenin de gösterdiği gibi 1 milyondan fazla kişi kayıt dışı çalışma alanlarına yönelmektedir.

Anahtar Sözcükler: Kur belirsizliği, kayıt dışı istihdam, işgücü piyasası katılıkları

Abstract: This study investigates to what extent that increasing uncertainty affects informal employment and unemployment under non-competitive labor markets conditions. This relation is estimated by OLS for the period 1989-2006 in Turkey. In order to modelling the rate risk the methods of ARCH and dummy variable are being used. The result of the test indicates, it has been realised that there is a meaningful connection between the increase of exchange rate risk and the unemployment. More important part of that those years that the exchange rate to reach peak level and become a crisis, as the dummy variable variant shows, more than 1 billion people fronted to the informal employment, the rigidities of labour market.

Key Words: The uncertainty of exchange, informal employment, the rigidities of the labour market

I.Giriş

1980’li yıllarda ekonomik krizlerle karşılaşan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bu krizleri absorbe edememeleri işgücü piyasalarındaki katılıklar olarak açıklanmıştır. Bir bakıma refah devleti devrinin sona ermesi, değişen talep ve üretim biçimleri, gelişen teknoloji uluslar arası rekabeti şiddetlendirmiş, azalan karlar nedeniyle firmaların önemli bir maliyet unsuru olarak gördükleri işgücü maliyetlerini azaltma yönündeki eğilimleri hem ulus hem de ulus üstü kurumlarca destek görmüştür (Gahai, 1995:39-72). Dünya da artan rekabet süreci ile birlikte piyasaların ve sermayenin entegrasyonunu takiben ortaya çıkan her türlü dengesizlik ve şokların maliyeti asimetric bir şekilde işgücü piyasaları tarafından üstlenilmektedir. Her ne kadar işgücü piyasalarında formal olarak istihdamı koruma yasaları ile şokların maliyetlerinden korunulmaya çalışılsa da, işverenler de kayıt dışı işgücü kullanımına başvurarak işgücü maliyetlerinden kurtulmaya çalışmaktadırlar. Özellikle kriz zamanlarında düşen karlar ve azalan getirilerin telafisi için

---

^(*)Yrd.Doç.Dr. Muğla Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü

girişimciler, işgücü piyasasında formal sektör gibi ücret katılığının olmadığı kayıt dışı istihdama yönelmektedirler. Bu çalışmada kur şokları ve belirsizliklerinin girişimci kar ve kazançlarına olan etkileri modellenmiştir. Bu model yardımı ile kriz ve şok dönemlerinde istihdamın korunması için işgücü piyasalarının esnekleşmesi gerektiği veya bu esneklik sağlanmadığı zamanda kayıt dışı istihdamın artacağı sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu çalışmanın birinci bölümünde işgücü piyasasındaki katılıklar incelecek ikinci bölümde ise istihdam ve kur belirsizliği gibi bir şok karşısında işgücünün nasıl bir intibak süreci geçirmesi gerektiği ele alınacaktır. Son bölümde ise modele göre, ücret esnekliğini engelleyen ve işgücü maliyetine müdahale süreci olarak algılanan işgücü piyasasındaki katılıklar, karşılaşılan makro ekonomik şokları absorbe etmekte bir engel olduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Çalışmada bununla bağlantılı olarak işgücü piyasasının rekabetçi olmadığı bir ekonomide şoklarla karşılaşılması durumunda, işgücü maliyetlerinin aşağıya çekilemediği veya işsizlik üreten ücretleri yukarı çeken sistemler var olduğu sürece belirsizlikteki artışın, işsizliği veya kayıt dışı istihdamı artırdığı hipotezi Türkiye için 1989-2006 dönemi baz alınarak test edilecektir.

II. İşgücü Piyasası Katılıkları

İşgücü piyasasının etkinliği öncelikle piyasanın temizlenmesi ve dengeye ulaşılması zamanı olarak tanımlanabilir. Katılıklar işgücü piyasasının esnekliğini azaltan düzenlemelerin tümüne denilirken bunun aksine işgücü piyasasının esnekliği, değişimlere hemen uyum ve cevap verebilme kabiliyeti olarak tanımlanabilir (Rubery and Grimshaw, 2003). Bu anlamda katılıklar, işgücünü hem arz hem de talep yönünden etkiler. Yüksek işsizlik oranı, işgücü piyasasının yeterince etkin çalışmadığının bir göstergesidir. Özellikle, işgücü piyasasındaki (korumacı emek piyasası) arz yanlı katılıklar yüksek işsizliğin temel nedeni olarak gösterilebilir.

Katılığın daha iyi bir tanımı 'doğal işsizlik' yardımı ile yapılabilir. Ekonominin bir şokla karşılaşması durumunda, işsizlik oranının doğal işsizlik oranının üzerinde olmasına katılık denilmektedir (Blanchard and Katz, 1997:51-72). Makro ekonomik şoklarda işsizliğin sürmesi, işgücü piyasası katılıklarına bağlanmaktadır. Buna göre katılıklar ikiye ayrılır. Katılıkların birincisinin temelleri Keynezyen görüşe dayanmaktadır. Mükemmel rekabetçi olmayan piyasalarda fiyatlar dengeyi sağlayacak şekilde oluşmaz. İşgücü piyasasındaki katılık, nominal ücretlerin hemen denge düzeyine gelmesini engeller. Buna histeri etkisi denilmektedir. Sendikalar ve asgari ücretin var olması, düşük ücretli işçilerin gelirlerini yükselterek üretimin azalmasına yol açmakta ve bu durum da işsiz sayısının artmasına neden olmaktadır. Bu tür katılıklar sadece sendikalardan kaynaklanmamakta aynı zamanda piyasaların koordinasyon sağlamadaki başarısızlığı da katılıklara yol açabilmektedir (Koskela and Schöb, 2007:1-3). Literatürde piyasa hataları da denilen dışsallıklar, kamu malları, ölçek ekonomileri ve asimetric bilgi de nominal

katılıkların oluşmasında önemli rol oynamaktadır (Agell and Lundborg, 2003:15-29). Bunun yanında rekabet yapısına veya fiyat oluşum sürecine etki eden kamu tedbirleri de nominal katılığın ortaya çıkmasının nedenleri arasında gösterilmektedir. Refah ekonomisinin yol açtığı ekonomideki katılıkların, en azından teoride, işgücü piyasasının esnekliğini azalttığı söylenebilir. Gerek kamu gerek sendika gibi teknelci düzenlemeler gerekse kamu malı ve asimetric bilgi gibi piyasa hataları, işgücü piyasasının etkinliğini bozmakta, işsizliğin doğal işsizlik oranının üzerine çıkmasına yol açmaktadır. Keynezyen katılık yanında emek ve mal piyasasındaki fiyatların bir biri ile uyumsuzluğundan kaynaklanan katılığa da reel katılık denilmektedir. Örneğin, mal piyasalarında mallara olan talepteki kayma çıktıdan daha ziyade, ücretlere göre kar marjlarını arttırarak, fiyatların artmasına yol açacaktır. Bu durumda daha az mal satılacağından işgücüne olan talep azalacak, bunun sonucunda işsizlikte artacaktır (Wolfers and Blanchard, 2000). Dolayısıyla hem nominal hem de reel katılığın ortak sonucunun işgücü piyasalarının etkinliklerini azaltması olduğu söylenebilir.

Bütün bu katılıklar bir şok olarak ortaya çıktığında işgücü piyasasını dengeye getirecek ücretlerin oluşmasını engellediğinden işsizliğin artmasına ve kalıcı olmasına neden olmaktadır. Şoklara uyum sağlama konusunda en önemli araçlardan biri, ücret esnekliğidir. Çünkü ücret esnekliği, şoku absorbe etmekte temel uyum aracıdır (Clar vd., 2007:4). Yukarıdaki katılık tanımına göre, işsizlikteki artış iki tip nominal ve reel katılıkla ilişki olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin sosyal güvenlik sistemi, asgari ücret gibi düzenlemeler belli bir reel ücreti işgücüne garanti ediyorsa, bu katılık şokların ücretlerce absorbe edilmesini engelleyecek ve yavaşlatacaktır (Ernst, 2004:7). Şoklara uyarlanma sürecini engelleyen her düzenleme işsizliğin artmasıyla sonuçlanacaktır. Ücret uyarlanmasındaki yavaşlamayı ortadan kaldıracak enflasyon gibi sağlıklı olmayan bir yol daha vardır. Dolayısıyla işgücü piyasasındaki katılıkların azaltılması şokların maliyetlerinin azaltılmasında çok önemli rol oynamaktadır. Bunun için;

- İşgücü maliyetlerinin azaltılması,
- Nominal ücret katılıklarının azaltılması,
- İşgücü arzını geliştirecek teşvikler,

Günümüzde ulusal işgücü piyasası düzenlemelerinin ve kurumlarının istihdam düzeyini artırıcı olmaktan uzak ve yüksek işsizliği artırıcı etkiler yarattığı birçok çalışmada vurgulanmaktadır (Layard and, Nickell, 1996). IMF, OECD ve AB gibi kurumlar, işsizliğin nedeni olarak iş gücü piyasasındaki düzenlemeleri göstermektedirler (Freeman,1995:63-72). Özellikle IMF, işsizliğin yüksek olduğu ülkelerde, işgücü piyasası katılıklarını azaltmak için kapsamlı yapısal reformlar yapılması gerektiğini vurgulamaktadır (IMF, 2003: 129-150).

Yukarıdaki önlemler iş gücü piyasasına katılımı arttırarak işsizliği azaltacaktır. Bu çalışmanın temel amacı kur şokları veya kur belirsizliğindeki artışın işgücü piyasasının esnekliğine göre farklı istihdam düzeyleri yaratacağını göstermektir. Dolayısıyla bu model yardımıyla belirsizlik ile işsizlik arasındaki ilişkileri ele almak faydalı olacaktır.

III. Döviz Kurundaki Belirsizliğin İşgücü Piyasaları Üzerine Etkisinin Bir Model Yardımıyla İncelenmesi (Chen and Funke, 2002)

Buradaki modelle, belirsizlikteki artışla beraber istihdamın bundan önemli ve kalıcı şekilde etkileneyeceği ve bu etkilenme derecesinin ise işgücü piyasasının özelliklerine bağlı olduğu gösterilecektir (Branson and Rotemberg, 1980:309-332). Bunun için dışarıya mal satan bir firma ile üç dönemden (0,1,2) oluşan basit bir ekonominin olduğu kabul edilmektedir. Buna göre firmanın kiraladığı işçi ilk iki dönemde (0,1) ürünü üretir ve son dönemde de (2) satar. (0)., dönemde iş oluşturulur, (0)., (1)., dönemde işçiler ise alınır. Ürün de (1)., ve (2)., dönemde satılır. Eğer işin oluşumu (1). dönemde yapılırsa satış işi sadece (2)., dönemde gerçekleştirilir. İşin oluşturulma işine, işi kurma maliyetleri olarak bakılabilir. Bu maliyetler 'c' ile gösterilecek ve bu işi kurmak için gerekli olan tüm maliyetler de bu kapsamda ele alınacaktır. İş kurduktan sonra işçi kiralanmakta ve bu işçi için her dönem veri bir ücret 'w' (buna rezerv ücret denilecektir) ödenmektedir. Rezerve ücret iş için işçiler tarafından onaylanmış veya kabul edilmiş bir ücrettir (Blanchard, 1998). İşsizliğin faydasını kapsayan bu ücret asgari ücretle de pozitif ilişki içindedir. Bu ücret, ekonominin genel konjonktürüne de bağlıdır. Ancak diyebiliriz ki işsizlik sigortasının yaygın ve asgari ücret sistemlerinin kuvvetli olduğu ülkelerde herhangi bir iş için istenecek minimum ücret düzeyi yüksek olacaktır. İşçinin çalıştığını takip eden dönem aynı zamanda üretilen ürünün satıldığı dönemdir. Bu satış ülke içinde 'p' fiyatlarından dış piyasada ise 'p*' ile yapılır. Ülke dışı fiyatlar ise veridir. Bu iki fiyat arasında belirsizliğe neden olan stokastik unsur 'e' döviz kuruudur. Döviz kuru rassal bir yol (random walk) izlemektedir. Bu rassal yol, bir sarhoşun yolda yürütmesine yalpalamasını da benzetilebilir. Birinci dönemde döviz kuru '+σ₁, -σ₁' arasında düzenli bir şekilde dalgalanmaktadır. İkinci dönemde ise döviz kuru 'e₁ + σ₂, e₁ - σ₂' arasında dalgalanmaktadır. 'σ_i' artış aynı, her iki dönemdeki döviz kurlarının standart sapmasındaki artışa ise belirsizlik denilmektedir. Belirsizlik geçicidir sürekli değildir. Formal olarak ifade edilirse, 'σ₁ > 0, σ₂ = 0' veya sadece σ₂ > 0 belirsizliği tasvir etmek için kullanılacaktır. Bu noktada döviz belirsizliği (2)., dönemde ortaya çıkarsa enflasyona yol açmamaktadır. Buradaki ücret düzeyi Nash'ın pazarlık mantığı içinde belirlenmektedir. Firmalar işten bekledikleri getiriyi, işçilerde üretim içindeki ağırlıklarına göre

ücretlerini maksimize etme çabasıyla denge ücret düzeyini belirlemektedirler. Ayrıca hem işçiler hem de firmalar için riskin nötür olduğu varsayılmaktadır. Riskin paylaşılması analiz açısından önemli değildir. Firmalar işçilerle döviz kurundan bağımsız olarak veri bir ücret düzeyi için pazarlık etmektedirler. İşçiler emeklerini kiralar firmalarda kur riskinin tamamını üzerine alırlar. Eğer sözleşme döviz kuru riskini işçiye yüklerse riskin firmanın beklenen getirisi üzerine etkisi olmayacaktır. Dolayısıyla kur riskinin tamamı firmaya ait olacaktır. Bundan dolayı işi de etkileyemez. Eğer firma riskten hoşlanmaz ise işi erteleyecektir.

Firmanın (0). dönemde işi kurduğunu iki dönem içinde işçi kiraladığını varsayalım. İş kurulduktan sonra dönem başına düşen iş miktarına düşen kazanç $\pi = p^* - \underline{w}$ olduğuna göre gelecek dönemde beklenen getiri $E(S_0) = 2p^* - 2\underline{w} = 2\pi$ olacaktır. İşçilerin pazarlık gücünü ise beta katsayısı tanımlamaktadır $0 < \beta \leq 1$. (0)., dönemde firmanın yarattığı işten beklediği getiri aşağıdaki gibi yazılabilir

$$E_0(\Pi_0) = (1 - \beta)(E_0(S_0) - c) = 2(1 - \beta)\pi - c \quad (1)$$

Başlangıç olarak önemsiz olmayan bir çözümlenmeye engel olmak yani iktisadi değer taşıyan bir çözümlenme yapmak için $2(1 - \beta)\pi - c > 0$ olduğu kabul edilmektedir. İşçiler ve firmaların kontratlarına (0)., ve (1)., dönemde, yani iki dönem bağlı kaldıkları kabul edilmektedir. Bu nedenle işin zamanlaması döviz kurlarındaki tercihlerin çıktıya yansıtılmasını mümkün kılacaktır. Birinci dönemde (kurlar realize olduktan sonra) işle ilgili süreye bağlı olarak koşullu getiri şu şekilde yazılabilir: $E_1(S_1) = \pi + e_1$. Eğer kurlar değişirse karlılık da azalacaktır. Şayet firma birinci döneme kadar beklerse, işi kurup kurmama opsiyonları hakkında karar vermesi gerekecektir. Birinci dönemde iş yaparken gerçekleşen kur hareketleri veya ikinci döneme ilişkin döviz kuru beklentileri 'b' kadar ise firma işe girişecektir. Buradaki 'b' işe giriş için bir bariyeridir. 'b' döviz kuru veya beklentisi ile alakalı bir büyüklüktür ve işin yapılması için gerekli olan minimum düzeydir. 'b' nin alacağı minimum düzeyde beklenen kur düzeyi firma açısından beklenen getiriyi sıfır yapan 'b' düzeyine eşit olan düzey olacak şekilde hesaplanabilir. Buna göre;

$$(1 - \beta)(p^* + b - \underline{w}) - c = 0 \quad (2)$$

$$\text{veya} \quad b = (c / (1 - \beta)) + \underline{w} - p^* = (c / (1 - \beta)) + \pi$$

Eğer her zaman $e_1 > b$ ise firma birinci önem işe girişecektir, bunun yanında firmanın beklediği gelirden $E_1(\Pi_1) = (1 - \beta)(\pi + e_1) - c > 0$ dır. $e_1 < b$ olduğu sürece, (1)., dönemde firma bu işi yapamaz beklenen getiri de sıfır olur. Her iki olayında olma olasılığını dikkate alarak beklenen getiriyi (0)

dönemi için aşağıdaki gibi yazabiliriz. ($\sigma_1 > b > -\sigma_1$). (3)

$$E_0(\Pi_1) = [(\sigma_1 + b)/2\sigma_1]0 + [(\sigma_1 - b)/2\sigma_1][(1 - \beta)(\pi + (\sigma_1 + b)/2) - c]$$

(3) no'lu denklemin sağ tarafındaki ilk teriminin daha iş ortada olmadığı için düşmesi gerekir.

Onun için sıfırla çarpılmaktadır. İkinci terimle işin yapılmaya değer olup olmadığı olasılık olarak ifade edilmekte ve bu da firmanın beklediği ortalama getiriyi ortaya koymaktadır. (2) no'lu denklemden faydalanarak aşağıdaki denklemi yazabiliriz,

$$(1 - \beta)(p^* + b - w) - c = 0$$

$$(p^* + b - w) = \pi$$

$$(1 - \beta)\pi - c = 0$$

$$E_0(\Pi_1) = [(\sigma_1 - b)/2\sigma_1][(1 - \beta)(\sigma_1 + b)/2]$$

$$E_0(\Pi_1) = (1 - \beta)(\sigma_1 - b)^2 / 4\sigma_1 \quad (4)$$

(4) no'lu denklem anahtar bir sonuç üretmektedir. Bu denklem beklenen değer üzerindeki kur belirsizliğinin etkisini göstermektedir. Belirsizlikteki artışla beraber beklenen değerde artmaktadır. (4) no'lu denklem ' σ_1 ' artan bir fonksiyondur. Belirsizlik arttığı sürece buna uygun olarak işin yapılabilmesi için (2)., dönemde bu işten beklenen getirinin de artması gerekecektir. Yüksek kur belirsizliği işin yapılabilmesi için yüksek bir getiriyi de beraberinde gerektirecektir. Bu durumda beklenen getirinin asgari kur değişiminden üstün olması gerekecektir.

$$(1 - \beta)(\sigma_1 - b)^2 / 4\sigma_1 > 2(1 - \beta)\pi - c \quad (5)$$

(5) nolu denklemin sol tarafına bakıldığında σ_1 'deki artış karlılığı azaltacaktır. Dolayısıyla kur riski büyük olduğu sürece işi ertelemek firma için rasyoneldir. (5) no'lu denklemi eşitlik olarak düşünüp risk altındaki getiri ile risksiz getiriyi eşitleyen asgari kur dalgalanması ' σ_1^* ' bulunabilir.

$$(1 - \beta)(\sigma_1 - b)^2 / 4\sigma_1 = 2(1 - \beta)\pi - c$$

$$(1 - \beta)(\sigma_1 - b)^2 / 4\sigma_1 - 2(1 - \beta)\pi + c = 0$$

$$\sigma_1^* = 3\pi - c / (1 - \beta) + 2\sqrt{\pi(2\pi - c / (1 - \beta))} \quad (6)$$

$\sigma_1 > \sigma_1^*$ ise firmanın (0)., dönemde işi tasarlayarak kurması rasyonel değildir. Beklemek rasyoneldir. Bu durumda işsizlikten başka bir şey değildir. σ_1^* artması ve karlılığın yükselmesi için işi kurma maliyetleri ile işçilerin ücretlerinin veya pazarlık güçlerinin azaltılması gerekir (Campa, 2001:477-489). Bu yapılmadığı sürece yani işgücü piyasası rekabetçi olmadığı, işçilerin maliyetleri aşağıya çekilmediği veya işsizlik üreten ücretleri yukarı çeken sistemler olduğu sürece belirsizlikteki artış işgücü piyasasındaki işsizliği

arttıracaktır. Dolayısıyla bu modelin iki sonucu bulunmaktadır. Birincisi, kur belirsizliği firmaların faaliyetlerini ya azaltmakta veya beklmelerine neden olmaktadır. İkincisi, kur belirsizliği ve kriz olasılığının yüksek olduğu bir ekonomide iş gücü piyasası katı ve firmaların işçi çıkarmaları zor ise formel sektör yerine kayıt dışı sektörde istihdam gelişmektedir (Rauch, 1991:33-47). Modelin bu sonuçları hipotez olarak özetlenirse;

Hipotez:1 $\sigma_1^* = f(\text{Kayıtlı işgücü piyasasındaki esneklik ile doğru orantılı})$

Yukarıdaki hipotez; esnek işgücü piyasalarının olduğu gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışılık dikkate alınarak yeniden tanımlanırsa;

Hipotez:2 σ_1^* arttığında kayıtsız çalışanların sayısı kayıtlılara göre artmalıdır ki firmaların karları yükselsin.

Yukarıdaki iki hipotezi Türkiye için test etmeden önce Türkiye'deki gerek reel gerekse nominal katılıkları genel olarak değerlendirmek ve Türkiye'nin işgücü piyasası açısından taşıdığı özellikleri dünyadaki diğer ülkeler ile karşılaştırmak yerinde olacaktır.

IV. Türkiye'de İşgücü Piyasasının Özellikleri

İstihdamın veya krizlerin maliyetlerinin önemli ölçüde artmasına yol açan işgücü piyasası ile ilgili düzenlemeler; istihdamı koruma, sendika yoğunlaşmasının yükselişi, asgari ücret, vergilerin yüksek olması, diğer piyasa dışı etkenler, kıdem tazminatı ve işsizlik sigortası olarak sıralanabilir (Bradley and Stephens, 2006:2). Bu düzenlemeler reel ücretlerde katılık yaratabildikleri ölçüde istihdamı olumsuz yönde etkileyeceklerdir. Gelecekte ekonomik koşullardan kaygı duyan işverenler ile ekonomik koşulların elverişsiz olduğu kriz zamanlarında işten çıkarmanın çok maliyetli olmasını dikkate alarak küçülme politikası izleyecek olanlar, istihdamı olumsuz yönde etkileyeceklerdir. Türkiye gibi ekonomik dalgalanmalar yaşayan ülkelerde bu etkinin daha güçlü hissedilmesi olasıdır.

Genel iktisat mantığı ile bakıldığında işgücü piyasasındaki esnekliğin rekabetçi piyasaların etkin çalışmasını sağladığı söylenebilir. Bunun aksine, istihdamı koruma ve ücret oluşumundaki katılıklar, firmaların yüksek maliyetlerle karşı karşıya kalmalarına yol açarak onların üretim kararları üzerine olumsuz etkilerde bulunurlar. İstihdamı koruma yasasının (Bütün OECD ülkelerinde işçiler ve işverenler arasındaki ilişkileri yöneten ve düzenleyen kurallar mevcuttur. İşçilerin çalışması ve işten çıkartılması gibi uygulamalar, "İstihdamı Koruma Yasasına" göre gerçekleştirirler. Bu kurallar ve düzenlemeler, adil olmayan işten atılmaları, ekonomik resesyon zamanında işten çıkarılmaya getirilen kısıtlamaları, kıdem tazminatı gibi uygulamaları kapsamaktadır. Freeman, 1995: 63-72)). Bu tür uygulamaların yol açtığı katılıkları, daha yüksek işsizlik oranları takip eder. İşsizlik kompozisyonundaki bozulma, istihdamı, kiralamayı ve işten çıkarmayı etkileyebilir. Çünkü

İstihdamı koruma yasası işten çıkarılmaya ve kiralanmaya ek maliyet oluşturabilir. Diğer taraftan firmalar, bir işçiyi kiralama kararını alırken onların işten çıkarılma maliyetlerini de göz önünde bulundurmak zorundadırlar. İkinci etki birincisine göre daha fazlaysa işsizlik oranı yükselebilir veya tam tersine işveren kolay kolay işçi çıkaramadığından dolayı kayıt dışı istihdam yaygınlaşır. İstihdamı koruma yasasının katı olması işgücünün pazarlık gücünü güçlendirecek, ürünün ve işgücü piyasalarının yapısına bağlı olarak, ücretlerin piyasayı temizleyen ücretlerden daha yüksek olmasına yol açacaktır. Ayrıca istihdamı koruma yasası içeridekileri koruyarak formal sektörde düzenli işlerin oluşmasını sağlasa bile kayıt dışı sektörde çalışanların yoğunlaşmasına ve her türlü kriz maliyetinin de bu sektörlerce yüklenilmesine yol açacaktır. Böylece ekonomi, başka bir adaletsizlikle karşı karşıya gelecektir. Çalışmanın ikinci hipotezi de bu durumu test etmeyi amaçlamaktadır.

Türkiye'nin iş gücü piyasaları, düşük istihdam seviyesi, görece olarak yüksek işsizlik oranları ve giderek azalan iş gücüne katılma oranı ile karakterize edilebilir. Ücret artışları genel itibarıyla yavaştır. Genelde Türkiye'de hem iş gücü piyasasındaki düzenlemeler hem de yüksek sosyal güvenlik katkısının istihdam vergisini arttırarak formal sektörün iş yaratma kapasitesini azalttığı kabul görmektedir. Gerçekte kayıt dışı sektör, formal sektöre göre daha fazla büyümekte ve bu durum OECD ülkelerine göre iş gücü piyasalarının daha esnek olmasına yol açmaktadır (Onaran ve Avşar, 2006). Türkiye, diğer OECD ülkeleriyle karşılaştırıldığında, asgari ücret, kiralama ve isten çıkarma uygulamaları, merkezileşmiş kolektif pazarlık, işsizlik sigortası ve en yüksek marjinal vergi oranının derlemesiyle belirlenen iş gücü piyasası esnekliği ölçütlerine göre oldukça esnek bir yapıya sahiptir (Lawson and Bierhanzl, 2004). Bu esneklik derecesi, kayıt dışı ve formal sektör içindeki kayıt dışı uygulamalar dikkate alındığında daha önemli hale gelmektedir. Bu açıdan Türkiye için sadece reel ücretlerin değil nominal ücretlerin de esnek olduğu söylenebilir. Türkiye'de işgücü piyasası, pek çok AB ülkesinde gözlemlenen katılıklardan uzaktır. Örneğin, işsizlik tazminatları son derece sınırlıdır. İşsizlik sigortasından yaralanan işsiz sayısı 100 bini dahi bulmamaktadır. Tablo 1'e de bakıldığında ücret endekslemesinin olmadığı görülmektedir. Bu kurumsal etkiler, işsizliğin reel ücret üzerinde dikkate değer etkiye sahip olmasına yol açacaktır. Diğer bir ifadeyle, yüksek işsizlik oranının reel ücretleri düşürdüğü söylenebilir.

Ancak nominal katılıklar yönünden Türkiye'nin, Dünya Bankasının 'Doing Business 2007' raporuna göre istihdam katılığı indeksi (Bununla ilgili olarak, OECD her bir indeks içi katılık derecesine göre 0 ile 100 arasında değerler vermektedir. Katılık derecesi arttıkça bu değerlerde yükselmektedir.) ortalama 49'dur. OECD ortalaması ise 33.3'tür (World Bank, 2007a). Ayrıca Türkiye'de brüt ücret-net ücret arasında bulunan önemli bir fark da vurgulanmalıdır (Tablo1). Devletin brüt ücret üzerinden yaptığı SSK primi işçi payı, işsizlik sigortası fonundaki işçi payı, gelir vergisi gibi kesintiler, işçilerin

eline geçen ücret miktarını oldukça düşürmektedir. Örneğin 2005 yılında işçi çalıştırmak için işverenin ödediği her 100 Liradan sadece 52.6 Lirası işçinin cebine gitmiştir. Geriye kalan kısım devlete istihdam vergisi ve sigorta primi ödemesi olarak gitmiştir. 2005 yılında net ücret/işgücü maliyeti %53.0 den, %52.6'ya inmiştir. İşçi ve işveren arasında ücret anlaşmazlıklarına yol açan bu durum, çalışanların hayat standartlarını da olumsuz yönde etkilemektedir. Tablo 1'den de görüldüğü üzere, Türkiye'de 1994, 2001 ekonomik kriz yılları ve sonrasında reel ücretlerde önemli düşüşler olduğu görülmektedir. Türkiye ekonomisinin 1994 ve 2001 krizlerine uyumunda reel ücretlerin ve genel olarak işgücü piyasasının esnekliğinin en üst noktasına vardığı söylenebilir. 1993 yılında 173.6 olan reel giydirilmiş net ücret endeksi (1985=100), 1994 krizinin etkisiyle 1994 yılında 144.9'a, 1995 yılında 129.1'a gerilemiştir. Ücret düzeyi, 1996 ve 1997 yıllarında istikrar kazanmış, 1997 yılıyla birlikte yükselmeye başlamıştır. Reel giydirilmiş net ücret endeksi (1985=100) 1998 yılında 150.3, 1999 yılında 168.1 ve 2000 yılında ise 176,3 düzeyindedir.

Tablo 1'den de görüldüğü üzere ücretler reel olarak esnek olsa bile işgücü maliyetleri Türkiye'de yüksektir. Dolayısıyla zaman içinde kayıt dışı istihdam yoğunlaşmış, Türkiye'de işgücü piyasaları esnekleşmiştir. Bu yönleriyle Türkiye'de işgücü piyasasının esnek olduğu söylenebilirken, diğer yönleriyle oldukça katı bir piyasa ile karşı karşıya olduğumuz ortaya konulabilir (Ansal v.d., 2000: 88-99). İstihdam vergileri olarak adlandırılan çeşitli primler ve gelir vergisi, net ücreti düşük tutarken, işgücünün firmaya maliyetini aşırı yükseltmektedir. Bu doğrudan maliyetlere, kıdem tazminatını ve iş güvencesini eklediğinizde, işgücünün firmalara yüklediği maliyetin arttığı söylenebilir. Yüksek maliyetli işgücü bir taraftan istihdamı sınırlarken, diğer taraftan büyümenin istihdam yaratma kapasitesini düşürmektedir. Yüksek işgücü maliyetleri bir yandan işsizliği artırıcı etki yaparken, diğer yandan kayıt dışılığı desteklemektedir. Kayıt dışılık bir bakıma "vahşi" esnekleştirme olarak görülebilir. Tablo 2 den de görüldüğü gibi çalışanların yarısından fazlası kayıt dışı çalışmaktadır. Özellikle, 1994 ve 2001'de yaşanan ekonomik kriz sonrasında, firmalar maliyetlerini özellikle işgücünü kayıt dışında çalıştırarak ya da çalışanlarını işten çıkararak düşürme yoluna gitmişlerdir.

Tablo 1: İşgücü Maliyeti, Ücretler ve Kesintiler

YILLAR	İşgücü Maliyeti (TL/Saat)	(1) Brüt Giydirilmiş Ücret (TL/Saat)	(2) Net Giydirilmiş Ücret	(3) Ücretten Yapılan Kesintiler (TL/Saat)	net/Brüt Oranı %	Kesinti Oranı	Tüketici Fiyatları İndeksi 1985=100	Net Giydirilmiş Ücret İndeksi 1985=100	Reel Ücret İndeksi 1985=100	Reel Net Giydirilmiş Ücret İndeksi 1985=100
1985	808	691	519	172	75.05	24.95	100	100	100	100
1986	1055	880	664	216	75.49	24.51	134.6	130.6	97.0	95.0
1987	1622	1274	911	364	71.46	28.54	186.9	200.7	107.4	93.9
1988	2680	2026	1424	603	70.26	29.74	327.8	331.7	101.2	83.7
1989	5896	4361	2898	1463	66.45	33.55	555.9	729.7	131.3	100.4
1990	11082	8374	5409	2965	64.59	35.41	891.1	1371.9	153.9	117.0
1991	27132	19824	12477	7347	62.94	37.06	1479.2	3357.9	227.0	162.5
1992	45595	34743	22014	12729	63.36	36.64	2516.1	5642.9	224.3	168.6
1993	77018	58770	37659	21111	64.08	35.92	4179.2	9531.9	228.1	173.6
1994	124806	96930	64818	31112	66.87	33.13	8621.7	15446.3	179.2	144.9
1995	195825	160592	111865	48727	66.66	30.34	16691.6	24235.8	145.2	129.1
1996	364336	299164	206580	92584	69.05	30.95	30111.6	45091.1	149.7	132.2
1997	675177	540888	368383	172505	71.96	31.89	55917.2	83561.5	149.4	126.9
1998	1363543	1089942	805057	284885	68.11	26.14	103223.2	168755.3	163.5	150.3
1999	2412020	1907555	1485134	422421	73.86	22.10	170215.1	298517.3	175.4	168.1
2000	4118843	3212349	2311497	900852	77.90	28.04	263663.2	509757.8	193.3	168.9
2001	5622111	4173715	2920139	1253576	69.96	30.04	487096.0	695805.8	170.9	138.2
2002	7727079	5803700	4086470	1717230	70.41	29.59	590289.2	956321.6	162.0	133.4
2003	9445875	7106802	5081426	2025376	71.50	28.50	739632.4	1169043.9	158.0	132.4
2004	10891126	8156975	5774769	2382206	70.80	29.20	817885.2	1347911.6	164.8	136.0
2005*	12.06	8.93	6.35	2.58	71.11	28.89	884788.5	1492677.3	168.7	138.4

Tablo 2: Türkiye’de 1990-2006 Yılları Arasında Kayıtlı ve Kayıtsız İstihdam (1000 Kişi)

Yıllar	Toplam İstihdam (bin kişi)	Bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayanlar		Tarım dışı istihdam (bin kişi)	Bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayanlar	
		Kişi (bin kişi)	(%)		Kişi (bin kişi)	(%)
1990	18,538	10,314	55.6	9,848	2,465	25.0
1991	19,023	9,878	51.9	10,076	2,531	25.1
1992	19,086	9,578	50.1	10,742	2,707	25.2
1993	18,047	8,784	48.6	10,638	2,656	25.0
1994	19,400	9,138	47.1	11,194	2,942	26.3
1995	19,892	10,134	50.9	11,506	3,040	26.4
1996	20,386	11,153	54.7	11,935	2975	24.9
1997	20,360	10,946	53.7	12,367	3,060	24.7
1998	20,872	10,953	52.4	12,740	2,961	23.2
1999	21,413	11,494	53.6	13,193	3,580	27.1
2000	20,579	10,925	53.0	13,812	4,038	29.2
2001	20,367	11,382	55.8	13,435	3,960	29.5
2002	21,354	11,133	52.1	13,896	4,410	31.7
2003	21,147	10,943	51.7	13,981	4,411	31.5
2004	22,875	11,000	48.1	13,990	4,418	31.6
2005	21,928	11,050	49.5	-	-	-
2006	21,185	10,430	47.1	16,242	5,508	29.4

Kaynak: DİE, (2003), (<http://lmisnt.pub.die.gov.tr/die/plsql/lmwebtur.lmwebform>),

Erişim:13.02.2005, TÜİK, Hanehalkı İşgücü Raporu, (2005),

http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16&tb_id=26, Erişim tarihi:12.04.2006, TÜİK, (2006), <http://www.cmis.org.tr/dergiDocs/istatistik25.pdf>,

Türkiye’de istihdam artışının yavaş olmasının nedeni olarak, iş gücü piyasasındaki katı düzenlemeler gösterilmektedir. OECD’nin raporunda, yüksek kıdem tazminatları gibi düzenlemelerin, işi koruma anlamında başarılı olsa da, gelecekte ekonomik koşulların elverişsiz olduğu zamanlarda işten çıkarmanın maliyetinin yükselmesine, yeni işçi alımı konusunda işverenin çekingen davranmasına yol açabileceği belirtilmektedir (World Bank, 2006b:2). Bu çalışma açısından tersine yorumlandığında, kriz ve belirsizlik dönemlerinde Türkiye’deki firmaların ayakta kalabilmeleri için kayıt dışı işçi çalıştırmak zorunda oldukları sonucu ortaya konulmaktadır. Dolayısıyla kriz dönemlerinde kayıt dışı sektörlerde çalışanların sayısı artmakta ve ücretlerinin çok hızlı bir şekilde düşmesi gerekmektedir. Ücretlerin ve kriz dönemlerinin istihdam üzerindeki etkisi aşağıdaki regresyon denklemi ile 1989-2006 dönemi için test edilecektir. Bunun için basit bir regresyon denklemi

$$\frac{ULU}{LU} = \beta_0 + \beta_1 \ln Y + \beta_2 \text{Kriz} + \beta_3 \text{İmLNW} + u$$

(imalat sanayindeki reel ücretleri, milli gelir artış hızı kayıtlı ve kayıtsız işçilerin sayıları ele alınacak)

(7) kullanılacaktır.

V.Döviz Kur Riskinin Modellenmesi

Belirsizlik ölçülebilir bir düzeyde ele alındığında kur riski ve belirsizliğini ölçmek için birden fazla ekonometrik yöntem önerilebilir. Kur riskini modellemekte için birkaç yöntem önerilse de bu çalışmada ARCH ve kukla değişken yöntemi kullanılacaktır. Döviz kuru dalgalanmaları ARCH (Autoregresivve Conditional Heteroscedascitiy= Ardışık Bağımlı Şartlı Değişen Varyans) tipi modeller ile analiz edilebilir. Volatilite piyasa belirsizliğinin bir ölçütü olarak kabul edilmektedir. ARCH modellerinde kullanılan koşullu varyans (ht), ' Ω_{t-1} ' gerçekleşmiş bilgi setine bağımlıdır. Bu bilgi seti dışsal değişkenler ve gecikmeli içsel değişkenler ile bu değişkenlerin parametrelerinden oluşmaktadır. Burada u en küçük kareler yöntemindeki hata terimlerini, ' q ', gecikme uzunluğunu, ' Φ ' bilinmeyen parametreleri temsil etmektedir. Buradan hareketle ARCH regresyon modeli şu şekilde gösterilebilir:

$$\begin{aligned} Y_t | \Omega_{t-1} &\sim N(X_t\beta, ht) \\ ht &= (u_{t-1}, \dots, u_{t-n}, \Phi) \\ ut &= Y_t - X_t\beta \end{aligned} \quad (8)$$

Burada $X_t\beta$ ve ht sırasıyla Y_t 'nin ortalaması ve varyansını göstermektedir. β ve Φ parametrelerdir. X_t Y_t nin gecikmiş değişkenlerini içeren bir vektördür. Dolayısıyla bu çalışmada Dolar kuru ve Dolar-t-j değişkenleri de X_t vektörünü oluşturmaktadır. Artık model koşullu hale gelmiştir. Geçmiş bilgilerin ışığında öngörü varyansının değişmesine izin verilmektedir. (8) nolu denklemdeki ARCH modeli, ya ARMA ya da en küçük kareler yöntemine ait artıkların kalıntı kareleri (ut^2) kullanılarak

$$h_t^2 = d_0 + \sum d_1 u_{t-j}^2 + vt \quad (9)$$

şeklinde formüle edilebilir. Genelleştirilmiş ARCH modeli (GRACH) ise, koşullu varyans ht ' ninde varyansı değiştiğinden, koşullu varyans sadece hata terimlerinin gecikmeli değerleri ile değil aynı zamanda kendi gecikmeli değerlerinin dikkate alınması ile oluşturulmaktadır.

$$h_t^2 = d_0 + \sum d_1 u_{t-j}^2 + \sum d_2 t_{t-i}^2 + vt \quad (10)$$

GARCH modelinde hata terimlerinin gecikme uzunluğunu q temsil ederken varyansın gecikme uzunluğunu da p temsil etmektedir. Modelin belirlenmesinde ARMA yöntemi uygulanmış koşullu varyansın olup olmadığını anlamak için LM testi yapılmıştır.

Yapılan çeşitli denemelerden sonra Dolar kuru için aşağıdaki denklem saptanmıştır Bu denklemin kalıntı karelerinde hareket edilerek de kur riskinin ARCH veya GARCH modelinden hangisi modellenebileceğinin anlaşılması için 9 ve 10 no'lu denklemler tahmin edilmiştir.

$$\begin{aligned} \text{Model 1:} \\ \text{DOLAR} &= C(1) + C(2) * \text{DOLAR}(-1) + u_t \end{aligned} \quad (11)$$

Model 1 deki bağımlı ve bağımsız değişkenler aşağıdaki gibidir.

C(1): Sabit Değişken;

C(2): Dolar riski.

Bu tahmin sonuçları Tablo 3’de, Model 1 olarak verilmiştir. Kur riski bir GARCH modeli ile iş gücü piyasasında kur belirsizliği ölçmek için kullanılmıştır. GARCH modeli 12 no lu denklemde tahmin edilmiştir.

Model 2:

$$h_t^2 = 4.74 + 1.84 u_t^2 - 0.819u(t-1) \quad (12)$$

Model 2 deki bağımlı ve bağımsız değişkenler;

h_t^2 denklemi Dolar kur riskini göstermektedir.

Tablo 3: Dolar Kurunun ve Kur Riskinin ve de Kur Belirsizliği ve Kayıt Dışı Çalışanların Tahmin Edilmesi

Değişkenler	Model 1	Model 2	Model 3
Sabit	43523.90 (27754.42)*	4.74 (2.48E+11)	4295.349 (428.6238)*
C(2)	0.992155 (.033271)*		3.29743 (1.277563)*
C(3)			1127.292 (314.4750)*
C(4)			28.80606 (19.70802)*
C(5)			-69.34900 (11.29864)*
ARCH(1)		1.84 (2.346320)*	
GARCH(1)		-0.819 (0.177489)*	
R ²	0.964217		0.835390
Düzeltilmiş R ²	0.963133		0.814150
F istatistik	889.2306		39.33088
Otokorelasyon	1.770828		1.744036
Log-likelihood	-458.1387		-277.7035

Elde edilen h_t^2 değerleri Dolar kur riskini göstermektedir. Bu değerlere GARCH olarak isimlendirip, kur riski ile kayıt dışı çalışanlar arasındaki ilişki Türkiye’deki 1989-2006 dönemindeki ilişkiyi anlamak için regresyona koşulmuştur. Kur belirsizliği sadece GARCH modeli yardımı ile değil kukla değişken kullanarak da test edilmiştir. Model 3’te gösterilen denklemdeki TDC değişkeni toplam kayıt dışı çalışanları, GARCH kur riskini, Y gelir artış hızını, kukla değişkeni FE ücretlilerin geçinme indeksini göstermektedir. Özellikle kriz zamanlarında kur belirsizliğinin önemli ölçüde arttığı ve ortaya çıktığı görülmektedir.

Model 3:

Model 3 teki bağımlı ve bağımsız değişkenler;

$$TDC=C(1)+C(2)*GARCH+C(3)*KUK+C(4)*Y+C(5)*FE+u \quad (13)$$

TDC=Bağımlı değişken;

C(1)= Sabit Değişken;

C(2)=Belirsizliğin etkilerini gösteren katsayı;

C(3)= Krizlerin etkilerini gösteren katsayı;

C(4)=Gelirdeki değişimin işgücü üzerine etkisi;

C(5)= Geçinme endeksi katsayısı;

TDC=Toplam kayıt dışı çalışanlar.

Tablo 3'teki Model 3 e bakıldığında regresyona koşulan denklemler istatistiki açıdan anlamlıdır. Tablo 3'deki Model 3 e göre (13) no'lu regresyon denklemi $F=39.33 > F_{0.10}(k-1, n-k) = 2.97$ olduğu için istatistiki açıdan anlamlıdır. $k'=4$ ve $n=36$ iken $d_U=1.23 < d=1.77 < 4-d_L=2.27$ olduğu için oto korelasyon yok sıfır hipotezi reddedilemez. Hata terimlerinin normallik dağılımına bakıldığında J_B testine göre 0.64 bulunmuştur. Bu değere göre hata terimleri normal dağılmaktadır. White testi yapılmıştır. Değişken varyansta yoktur.

% 5 anlamlılık düzeyinde Kur riskini gösteren GARCH değişkeni istatistiki açıdan anlamlı bulunmuştur. Kur riskindeki %110'luk bir artış kayıt dışı çalışanların sayısını 3.29 kişi arttırmaktadır.

Kukla değişken kullanımıyla, nitel değişimlerin bağımlı değişken üzerindeki etkilerinin ölçülmesi amaçlanır. Örneğin, yeni bir mali düzenleme, cinsiyet, Katolik Müslüman gibi ciddi yapısal değişiklikler, nitel değişkenlerle ölçülür. Bu çalışmada analiz dönemi olan 1989-2006 yılları arasında Türkiye ekonomisinde ciddi yapısal dönüşümler yaşanmıştır. 1994 ve 2001 krizlerinde işgücü piyasaları derinden etkilenmiştir. 1994 yılının 12 ayına ve 2001 yılının 12 ayına '1' ve diğer aylara da '0' vermek kaydıyla yapısal değişikliklerin işgücü piyasasına etkileri ölçülmüştür. Regresyon denklemindeki C(3) değişken katsayısı istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur (Gujarati, 2002:499).

Esas anlamlı olan değişkenin ise kukla değişken olduğu söylenebilir. Kriz dönemlerinde kayıt dışı çalışanlar 1 milyonun üstünde artmaktadır. Bunun yanında fiyat indeksinin hızlı arttığı dönemlerde kayıt dışı çalışanların sayısı azalmaktadır. Buradan kur riskinin ve krizlerin getirdiği risklerin, kayıt dışı sektörlerde çalışan kesimlerce yüklenildiği sonucuna ulaşılabilir. Enflasyonun hızlandığı dönemlerde katılıklar azaldığından kayıt dışı istihdamda azalmaktadır.

VI. Sonuç

Ekonomisi kırılgan ve piyasa mekanizmasının işleyişinde aksaklıkların yaşandığı Türkiye gibi ülkelerde, işgücü piyasalarının çoğu kere kriz ve şoklara uyumda maliyetleri yüklediği görülmektedir. Dolayısıyla, yetersiz iç talep ve ekonomilerin dışa açılması ile artan uluslar arası rekabet karşısında firmalar maliyetlerini düşürmek için ya işçi çıkarma yoluna gitmekte ya da işgücünü

kayıt dışı çalıştırmaktadır. Dolayısıyla günümüz dünya ekonomisinde işgücü bir uyum değişkeni haline gelmektedir. Kayıt dışı istihdama ise, istihdamdan alınan vergilerin, prim ödemelerinin yüksek olduğu ve işgücü piyasalarının şok ve krizlere yanıt verebilme yeteneklerinin az olduğu ekonomilerde daha fazla rastlanmaktadır. İşgücü piyasası katılıklarının olduğu bir ekonomide şok ve krizlerle karşılaşılması durumunda, işgücü maliyetlerinin aşağıya çekilemediği, ücret dışında işçiye yapılan ödemelerin işsizliği ve kayıt dışı istidamı arttırdığı hipotezi, bu çalışmada Türkiye için 1989-2006 dönemi baz alınarak test edilmiştir. Ayrıca ekonomik belirsizliği gösteren kur riski ile kayıt dışı istihdam arasındaki ilişki modellenmiştir. Kur riskini modellemek için ise ARCH ve kukla değişken yöntemi kullanılmıştır. Yapılan test sonucunda, kur riskindeki artışla işsizlik arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Daha da önemlisi Türkiye açısından kur riskinin zirveye ulaşarak krize dönüştüğü yıllarda kukla değişkeninde gösterdiği gibi 1 milyondan fazla kişi kayıt dışı alanlara yönelmektedir. Kayıt dışılığın getirdiği maliyetlerin geçici ekonomik ve sosyal sonuçları vardır. Kayıt dışı istihdam, her ekonomi için çözülmesi gereken bir sorun olarak görülmektedir. Türkiye’de kayıt dışı istihdamın yarattığı sorunlardan ilki, sosyal güvenlik kurumlarının prim toplayamaz hale gelmesi bu kurumların bütçe açıklarının artmasına yol açmasıdır. İkincisi; çalışanların yarısından fazlasının sosyal güvenlik ve emeklilik haklarından mahrum olması nedeniyle sosyal devletin kurumsallaşamamasıdır. Üçüncüsü, kayıt dışı çalışanlar nedeniyle toplanamayan primler ve vergilerin kayıt dışında olmayanlara yüklenilerek telafi edilmeye çalışılmasıdır. Bu da istihdam üzerindeki mali yüklerin artması anlamına gelmektedir. İşte bütün bu nedenler, kayıt dışı istihdama yol açan olguların ülke ekonomileri tarafından masaya yatırılmasını zorunlu kılmaktadır.

Türkiye’de işgücü piyasasında katılık yaratan nedenlerin başında istihdamı korumaya yönelik yasal düzenlemeler gösterilmektedir. OECD, yeni iş yasası yürürlüğe girmezden önceki 1475 sayılı iş yasasıyla Türkiye’yi dünyanın en katı çalışma mevzuatına sahip ülkesi olarak göstermiştir. Ayrıca OECD, 1475 sayılı yasanın yarattığı katılığın, işletmelerin küresel üretim, yatırım ve ticaret sisteminin talep ettiği koşullara uyum sağlamasına engel olduğunu ve özellikle kriz dönemlerinde işletmenin ekonomik konjoktüre kendisini hızlı bir biçimde uyarlayabilmesine olanak vermediğini de vurgulamıştır. 1475 sayılı iş yasasının esnekleştirilmesi gereklidir diyenler, kısa süreli çalışma, tele çalışma, evde çalışma, ödünç iş ilişkisi, çağrı üzerine çalışma, iş paylaşımı gibi esnek istihdam türlerinin bu yasada tanımlanmamış olmasının ve bu çalışma türlerinin büyük ölçüde kayıt dışında kalmasının nedeni olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla, 4857 sayılı yeni İş yasasının, esnek istihdam türlerinin uygulanması açısından olumlu bir yasa olduğunu düşünölmektedirler.

İstihdamı korumaya yönelik bütün düzenlemeleri işsizliğin ve kayıt dışılığın nedeni olduğunu söyleyen hakim iktisadi bakış açısı, bu

düzenlemelerin kaldırılmasından yanadır. Fakat bu politikaların istihdam ve gelir dağılımı açısından gösterdiği zayıf performans, piyasa merkezli çözümler yerine toplumsal bir uyum modelinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Türkiye işgücü piyasasının, çalışanlarının büyük kısmının kayıt dışında olması nedeniyle esnek olduğu söylenebilir. Bu nedenle, hem işgücünün niteliğini geliştirecek, hem de kayıt dışında kalan kesimleri kayıt altına alacak aktif işgücü piyasası politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynaklar

- Agell, J. and Lundborg, P, (2003). ‘Survey Evidence on Wage Rigidity and Unemployment: Sweden in the 1990s’, *Scand. J. of Economics*, 105(1).
- Ansal, H, S. Küçükçifçi,, Ö. Onaran, B. Z, Orbay, (2000), Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik, Tarih Vakfı Yayınları.
- Blanchard, O., and Katz Lawrence F., (1997), ‘What We Know and Do Not Know About the Natural Rate of Unemployment’, *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 11, No. 1 (Winter, 1997).
- Blanchard, O., (1998)., ‘Technological Change, Productivity Growth and Employment’, Prepared for Lectures Econ 2410d, Erişim Adresi: <http://econ.mit.edu/files/776>.
- Blanchard, O. and Wolfers, J. (2000), ‘The role of shocks and institutions in the rise of European Unemployment: The aggregate evidence’. *The Economic Journal* 110, C1-C33.
- Bradley, D., and Stephens, J. D., (2006), ‘Employment Performance in OECD Countries: A Test of Neo-Liberal and Institutional Hypotheses’, *Comparative Political Studies*, 15th International Conference of Europeanists, Chicago, IL, March 29 – April 2. Erişim Adresi: <http://www.councilforeuropeanstudies.org/pub/papers/Bradley,%20Stephens.pdf>, Erişim tarihi: 12.10.2007.
- Branson, W.H., and Rotemberg, (1980), ‘International Adjustment with Wage Rigidity’, *European Economic Review*, 13, 1980
- Campa, J.M., (2001), ‘Employment Versus Wage Adjustment and The Us Dollar’, *The Review of Economics and Statistics*, 83(3).
- Chen, Y., and Funke, M., (2002), ‘Exchange Rate Uncertainty And Labour Market Adjustment Under Fixed and Flexible Exchange Rates’, *Quantitative Macroeconomics Working Papers 2002*, Hamburg University, Department of Economics.
- Clar, M, Dreger C., and R. Ramos, (2007), ‘Wage Flexibility and Labour Market Institutions: A Meta-Analysis’, IZA, Discussion Paper No. 2581 January 2007.
- DiE, 2003 (<http://lmisnt.pub.die.gov.tr/die/plsql/lmwebtur.lmwebform>), Erişim: 12.01.2005.

- Ernst, E., (2004), 'Do Labour Market Rigidities in Europe Reduce Potential Growth in European Economies', European Central Bank, EU Countries Division.
- Freeman, R., (1995), 'The Limits of Wage Flexibility for Curing Unemployment', *Oxford Review of Economic Policy*, 11(1).
- Ghai, D., (1995), 'Yapısal Uyum, Küresel Bütünleşme ve Sosyal Bütünleşme', *Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma*, Editör: Renee Prendergast, Frances Stewart, *Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul.
- Gujarati, D., (2002), *Temel Ekonometri*, Literatür Yayıncılık.
- IMF, (2003), 'Unemployment and Labor Market Institutions: Why Reforms Pay Off', *World Economic Outlook*, April.
- İstatistik, (2007), TUIK Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, <http://www.cmis.org.tr/dergiDocs/istatistik25.pdf>, Erişim tarihi: 27.07.2007.
- Rauch, J., (1991), 'Modelling The Informal Sector Formally', *Journal of Development Economics* 35, pp.33-47.
- Koskela and Ronnie S., 'Tax Progression and Efficiency Wages: Partial Equilibrium Analysis', *Helsinki Center of Economic Research Discussion Papers*, April 2007
- Layard J. R., and Nickell, S.J, (1996), 'Combatting Unemployment: Is Flexibility Enough?,' *CEP Discussion Papers* 0293, Centre for Economic Performance, LSE.
- Onaran, Ö and Aydiner-Avsar, N, (2006), 'The Controversy Over Employment Policy: Low Labor Costs And Openness, Or Demand Policy? A Sectoral Analysis For Turkey,' *Department of Economics Working Papers* wuwp097, Vienna University of Economics and B.A., Department of Economics.
- Rubery, J., and Grimshaw, D, (2003), *The Organization of Employment an International Perspective*, Palgrave Macmillan.
- World Bank, (2007a), *Doing Business in 2006*, Erişim adresi: http://www.doingbusiness.org/documents/DoingBusiness2006_fullreport.pdf Erişim tarihi: 01.07.2007.
- ....., (2006b), *Türkiye İşgücü Piyasası Raporu Özeti*, Erişim Adresi: <http://siteresources.worldbank.org/INTTURKEY/Resources/361616-1144320150009/Ozet-Overview.pdf>, Erişim tarihi: 20.05.2006
- TİSK Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti Araştırmaları, TİSK Yayınları, 1985-2005, Erişim Adresi: <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=2062>, Erişim tarihi: 25.04.2007.
- TUIK, Hanehalkı İşgücü Raporu, (2005), http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16&tb_id=26, Erişim tarihi: 12.04.2006
- <http://www.cmis.org.tr/dergiDocs/istatistik25.pdf>